

Konstantinos Kavafis: Non sono morti gli dèi. Kavafis e l'eredità dell'Ellenismo. Antologia poetica con testo greco a fronte. Traduzione, introduzione e note di Aldo Setaioli, Calligraphia [poesia] 27, Graphe.it Edizioni, Perugia 2023, pp. 224, ISBN: 9788893721912

Πρόκειται για μία συλλογή εξήντα εννέα καβαφικών ποιημάτων των οποίων το θέμα έχει αντληθεί από την αρχαία ελληνική μυθολογία και ιστορία: από μύθους του τρωικού κύκλου (όπως τους πραγματεύθηκαν λογοτεχνικά ο Όμηρος και άλλοι δημιουργοί των Κύκλιων επών) μέχρι ιστορικά συμβάντα της όψιμης αρχαιότητας.

Σκοπός της συλλογής είναι να καταδείξει τη σχέση του Καβάφη με την ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά της ελληνικής αρχαιότητας. Τα εξήντα εννέα επιλεγμένα ποιήματα έχουν τοποθετηθεί σε μια χρονολογική σειρά που είναι σύμφωνη –όχι με το έτος σύνθεσής τους, αλλά με το μυθικό ή ιστορικό γεγονός το οποίο πραγματεύονται. Έτσι, ο αναγνώστης μπορεί ν' αντιληφτεί άριστα ποια θέματα και ποιες ιστορικές περίοδοι είλκυσαν το ενδιαφέρον του ποιητή και με ποιο τρόπο αυτός σχετίστηκε μαζί τους.

Ως καινοτόμο και ευφυές κρίνεται το εγχείρημα του επιμελητή της συλλογής Aldo Setaioli, ομότιμου Καθηγητή Κλασσικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Perugia, και γι' αυτό είναι ευπρόσδεκτο. Η συγκεκριμένη ανθολόγηση προσφέρει έναν απόλυτα σεβαστό και βαθύτατα διαφωτιστικό τρόπο ανάγνωσης των καβαφικών ποιημάτων καθώς αποκαλύπτονται νοήματα που μέχρι τώρα ίσως να έχουν ξεφύγει από την προσοχή πολλών.

Πολυδιαβασμένος και καταξιωμένος σήμερα ποιητής ο Καβάφης (April 29 [N.S.], 1863 - April 29, 1933), ανήκει στον κανόνα της “world literature”. Μαζί με τον Fernando Pessoa και τον Jorge Luis Borges είναι από τους πιο μεταφρασμένους ποιητές. Σύμφωνα με μια πρόχειρη έρευνα 135 ποιητές από διάφορες χώρες και εποχές τού έχουν αφιερώσει ποιήματα ή έχουν γράψει ποιήματα à la Kavafis· μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται μεγάλα ονόματα του ποιητικού στερεώματος, όπως Brecht, Brodsky, Auden, Gatto, Luzi, Montale, Spaziani, Merrill, Herbert.

Μύχια υπήρξε η γοητεία που το ιστορικό παρελθόν ασκούσε πάνω στον Αλεξανδρινό ποιητή· το μελετούσε προσεκτικά, με διεισδυτικό βλέμμα και φιλοσοφημένη σκέψη, εμβαθύνοντας στην ψυχολογία, στον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς των δρώντων προσώπων. Ο Καβάφης στοχαζόταν τις συνέπειες που ένα ιστορικό γεγονός (πολιτική απόφαση ή έκβαση πολέμου) είχε για τη ζωή όχι μόνον των ηγετών αλλά κυρίως των απλών ανθρώπων. Έδινε σημασία στη λεπτομέρεια, στο φαινομενικά ασήμαντο που εύκολα παραγκωνιζόταν από επίσημους ιστορικούς της εποχής του.

Για παράδειγμα, στο άτιτλο ποιητικό σχεδιάσμα [Σκλάβος και Δούλος], ο ποιητής παρουσιάζει έναν ηλικιωμένο δούλο νομισματοκοπέιου να εξετάζει πολύ προσεκτικά με θολό γεροντικό βλέμμα τα νεόκοπα νομίσματα, διότι «Αν ξανακάμει λάθος είπανε, θα βασανισθεί, / και τρέμουνε τα χέρια του. / Σεύηρου βασιλεύοντος ο κόσμος ευτυχεί». Με τη χαρακτηριστική ειρωνική του λεπτότητα (ικανή όμως να τσακίσει κόκκαλα) ο Καβάφης ορθώνει μπροστά μας την αντιφατική εικόνα ανάμεσα στην αυτοκρατορική προπαγάνδα περί ευημερίας πολιτών και στην ανηλεή πραγματικότητα φτώχειας και δουλείας. Όταν γράφτηκε το παραπάνω σχεδιάσμα (μετά την 1.4.1908), ήταν γνωστό ένα μόνον νόμισμα αυτού του τύπου (δηλ. της Νικομήδειας) και βρισκόταν στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας, στον κατάλογο του οποίου το εντόπισε ο ποιητής. Άραγε, πόσοι νομισματολόγοι της εποχής του να είχαν προβληματιστεί πάνω στη μοίρα δούλων που εργάζονταν σε αρχαία νομισματοκοπεία;

«Πολλοί ποιηταί είναι μόνον ποιηταί ... Ποτέ μου δεν θα μπορούσα να γράψω μυθιστόρημα ή θέατρον· αλλ’ αισθάνομαι μέσα μου 125 φωνές να με λένουν ότι θα μπορούσα να γράψω ιστορίαν. Μα τώρα είναι πια αργά», εξομολογείται ο ποιητής προς το τέλος της ζωής του. Και λίγο πιο μπροστά, σχολιάζει τον εαυτόν του ως εξής: «Κατά γενικόν κανόνα ο μεγάλοι συγγραφείς και ποιηταί έγραψαν τα καλύτερά τους έργα εις ηλικίαν νέαν, προ του γήρατος. Εγώ είμαι ποιητής του γήρατος. Τα ζωηρότερα γεγονότα δεν μοι εμπνέουν αμέσως. Χρειάζεται πρώτα να περάσει καιρός. Κατόπιν τα ενθυμούμαι και εμπνέομαι» (βλ. Γ. Λεχωνίτης, *Καβαφικά αυτοσχόλια. Με εισαγωγικό σημείωμα Τίμου Μαλάνου*, Αθήνα 1977², σσ. 19-20).

Γεγονός αποτελεί ότι με τα ιστορικά του ποιήματα, όπως αυτά που έχουν συμπεριληφθεί στην παρούσα συλλογή «Non sono morti gli dèi», ο Καβάφης έγραψε κοινωνική ιστορία μεταβαίνοντας από το προσωπικό συναίσθημα στο πανανθρώπινο και από την ατομική οπτική στην καθολική. Αντλώντας από αρχαίους συγγραφείς (π.χ. Πολύβιο, Λίβιο, Πλούταρχο, Δίωνα Κάσσιο), από επιγραφικές και νομισματικές συλλογές, παπυρικά ευρήματα και ιστορικές μελέτες, σκιαγραφεί κυρίως την περίοδο των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Πρόκειται για μία περίοδο η οποία απλώνεται χρονικά από τον Μ. Αλέξανδρο μέχρι τον Ιουλιανό, και γεωγραφικά από τη νότια Ιταλία μέχρι την Ινδία, από τον Εύξεινο Πόντο μέχρι την Αίγυπτο. Στο έργο του παρελαύνουν πρόσωπα πολιτικά, στρατιωτικά, από τους χώρους του Λόγου και της Τέχνης – από υψηλά και χαμηλά κοινωνικά στρώματα, μορφωμένα ή μη (ηγεμόνες, αξιωματούχοι, γραμματικοί, ρήτορες, σοφιστές, ποιητές, ηθοποιοί, μουσικοί, γλύπτες, ζωγράφοι, έμποροι/πραματευτές, σκλάβοι). Το σκηνικό παραλλάσσει από κλειστούς, ιδιωτικούς σε ανοιχτούς, δημόσιους χώρους (π.χ. Αγορά, θέατρα, βιβλιοθήκες, καλλιτεχνικά εργαστήρια, νεκροταφεία).

Με ενάργεια και σκηνοθετική δεξιότητα ο εικαστικός Καβάφης περιγράφει «τον ζωηρόν βίον μιας περιέργου κοινωνίας» η οποία δεν παύει να έχει ανθρώπινο πρόσωπο, πάθη και αισθήματα. Κατά κάποιο τρόπο η ποίησή του λειτουργεί ως μια λογοτεχνική μηχανή του χρόνου που μας μεταφέρει σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες των ελληνορωμαϊκών χρόνων και της ύστερης αρχαιότητας, όπου παρατηρείται κράμα και επαναπροσδιορισμός ταυτοτήτων (εθνικών, θρησκευτικών, κ.ά.). Ο ποιητής καταφέρει να καθρεφτίσει τη δική μας εποχή στη δική τους, τα δικά μας πρόσωπα σε προσωπεία παρωχημένων ηρώων, δικαιώνοντας απόλυτα τη θουκυδίδεια ρήση: «όσο η φύση του ανθρώπου παραμένει αναλλοίωτη».

Η αρχαιότητα του Καβάφη λειτουργεί ως θεατρικός χώρος ενός διαχρονικού δράματος: πρόκειται για το δράμα της φευγαλέας αγάπης, της εφήμερης ομορφιάς, της ακατανίκητης φθοράς. Μεταξύ του πρώτου και δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, ο ποιητής στήνει ένα αρχαίο σκηνικό για να μας μιλήσει για τη βία και τη μέθη της εξουσίας, τον πολιτικό ομορτισμό, τη διάψευση ελπίδων, την επίφαση των ιδανικών. Ψυχογραφεί ρημαγμένους ανθρώπους και τσαρλατάνους αναμορφωτές· αξίζει να θυμηθεί κανείς ότι τη χρονιά του θανάτου του (1933), στην καρδιά της Ευρώπης ανέβηκε ο Χίτλερ στην εξουσία.

Εκατόν εξήντα χρόνια μετά τη γέννηση του Κωνσταντίνου Καβάφη και ενενήντα χρόνια μετά τον θάνατό του, ο κλασσικός φιλόλογος Aldo Setaioli αποτίνει φόρο τιμής στον μεγάλο Αλεξανδρινό ποιητή των νεωτέρων χρόνων μ' ένα αξιέπαινο εγχείρημα: ανθολογώντας δηλ. εκείνα τα ποιήματα μέσω των οποίων μπορούν όλοι να γνωρίσουν και ν' απολαύσουν με τον πιο βαθύ και συνειδητό τρόπο τη σπουδαία καβαφική ποίηση.

Σε μια περιεκτική Εισαγωγή και Σχολιασμό, ο εραμιστής έχει αποστάξει καίριες πληροφορίες που επιτρέπουν στον αναγνώστη να προσεγγίσει και να κατανοήσει απρόσκοπτα τ' ανθολογημένα ποιήματα. Με εξαιρετική ευστοχία και με δύο ή τρεις το πολύ προτάσεις, ο Setaioli περιγράφει στην Εισαγωγή την καρδιά του μηνύματος καθενός από τα εξήντα εννέα ποιήματα που ακολουθούν. Ακριβής η μετάφραση και κατατοπιστικά τα ολιγόλογα σχόλια.

Εν κατακλείδι, με την άκρως επιμελημένη ανθολογία του ο Aldo Setaioli αναδεικνύει ό,τι ο Καβάφης έχει διακηρύξει από το 1911: ότι δηλ. οι Έλληνες θεοί δεν έχουν πεθάνει και εξακολουθούν να διαβαίνουν πάνω από τους λόφους της Ιωνίας, κομίζοντας μια μεγάλη πολιτισμική παράδοση που είναι ακόμη ζωντανή και γόνιμη για όποιον θέλει να τη γνωρίσει.

Αλεξάνδρα Ροζοκόκη
Διευθύντρια Ερευνών στην Ακαδημία Αθηνών